

УДК 658.338.439

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА – ЗАПОРУКА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН

Кундєєва Г.О.

Національний університет харчових технологій

У роботі визначено сутність економічної та продовольчої безпеки з точки зору її багаторівневості. Проаналізовано стан продовольчої безпеки для деяких постсоціалістичних країн за зазначеними критеріями та запропоновані заходи фіскальної політики держави з метою досягнення продовольчої безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, продовольча безпека, економічна доступність продовольства.

В работе рассмотрена суть экономической и продовольственной безопасности с точки зрения их многоуровневости. По определенным критериям сделан анализ уровня продовольственной безопасности для ряда постсоциалистических стран, и предложены направления фискальной политики государства с целью достижения продовольственной безопасности.

Ключевые слова: экономическая безопасность, продовольственная безопасность, экономическая доступность продовольствия.

Essence of economic and food security is in-process considered from point of their multilevel. The analysis of food strength security on certain criteria is done for some postsocialist countries, the measures of fiscal policy of the state with the purpose of achievement of food safety are offered.

Keywords: economic security, food safety of household, economic availability of food.

Інтерес до проблеми економічної безпеки безпосередньо пов'язаний з об'єктивною необхідністю забезпечення повноцінної участі нашої країни в глобалізованому світовому господарстві. Колізія полягає в тому, що процеси глобалізації в даний час відбуваються за абсолютно визначеною, «західноцентричною» моделлю, в рамках якої Україна разом з багатьма постсоціалістичними країнами вимушена приймати умови, які формуються під впливом країн-лідерів, і адаптуватися до цих умов. Проблема забезпечення економічної безпеки України, як і ряду пострадянських країн, ускладнюється поєднанням крупних внутрішніх проблем, пов'язаних з труднощами перехідного періоду, з не менш значними проблемами зовнішнього плану, пов'язаними з суперечностями процесу глобалізації.

Аналіз наукової літератури за визначеної темою дослідження свідчить про те, що в останнє десятиліття проблема економічної безпеки привертає пильну увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників. Питання забезпечення економічної безпеки держави в епоху глобалізації займають важливе місце в науковій дискусії про шляхи реформування національних економік. У формуванні західної концепції економічної безпеки велику роль зіграли ідеї, що містяться в

працях таких учених і громадських діячів, як Р. Моргентау, Р. Макнамара, З. Бжезінський, А. Шлезінгер та інших. Особливу роль, на нашу думку, в створенні передумов для постановки проблеми економічної безпеки зіграли перші доповіді Римського клубу на початку 70-х років ХХ століття, а саме праці Д. Мідоуза, М. Месаровіча, Е. Пестеля, та Я. Тінбергена. У роботах відомих російських учених: Л. Абалкіна, Д. Львова, Є. Гайдара, С. Глазьева, А. Ілларіонова, В. Сенчагова розглянуті основи економічної безпеки країн з перехідною економікою, запропоновані порогові значення індикаторів безпеки і дано їх обґрунтування. Серед вітчизняних вчених цю тему досліджували О. Амоша, О. Барановський, З. Варналій, О. Власюк, В. Геєць, Б. Губський, Я. Жаліло, В. Мунтіян, О. Новікова, Г. Пастернак-Таранушенко, С. Пірожков, М. Чумаченко, В. Шлемко тощо. Активізація наукових досліджень з проблем економічної безпеки зумовила для багатьох постсоціалістичних країн формування наукового напрямку, який передбачає сполучення та взаємозв'язок двох підсистем: державного управління – національної безпеки та економічної політики. Однак, попри значну увагу до проблем економічної безпеки, малодослідженими залишаються питання її забезпечення в різних постсоціалістичних країнах саме через вирішення продовольчої безпеки. Вивчення цього явища у такій площині дасть змогу розробити ефективну державну політику у сфері забезпечення економічної безпеки.

Метою статті є теоретичне узагальнення дій деяких постсоціалістичних країн у сфері продовольчого забезпечення з метою вирішення проблем економічної безпеки країни.

Слід відмітити, що у науковій літературі категорія «економічна безпека», яка справедливо розглядається як складова і невід'ємна частина національної безпеки, трактується по-різному. Так, В. Тамбовцев вважає, що «під економічною безпекою тієї або іншої системи потрібно розуміти сукупність властивостей стану її виробничої підсистеми, що забезпечує спроможність досягнення цілей усієї системи» [1]. На думку Л.І. Абалкіна, «економічна безпека – це стан економічної системи, який дозволяє їй розвиватися динамічно, ефективно і вирішувати соціальні завдання, при якому держава має можливість виробляти і впроваджувати в життя незалежну економічну політику» [2]. На наш погляд заслуговує на особливу увагу визначення економічної безпеки, як «такого стану економіки, при якому здійснюється зняття соціальної напруженості усередині держави за допомогою зростання добробуту населення, зростання престижу країни на світовому рівні і пріоритету національних інтересів, встановлення конкурентоспроможності новітніх технологій і видів виробництва та примноження потенціалу держави у зовнішньоекономічному просторі» [3]. Тобто можна вважати, що економічна безпека – це здатність економіки забезпечувати ефективно задоволення суспільних потреб як на національному і міжнародному рівнях, так і задовольняти потреби індивіда, а також гарантувати захист від різного роду стихійних втрат. На наш погляд, саме вище вказані визначення категорії дають можливість відокремити таку складову економічної безпеки як продовольча

безпека і розглядати саме її як необхідну умову економічної безпеки. Слід зазначити, що наявність продовольства на всьому протязі існування людської історії, було умовою виживання і мірилом незалежності будь-якої людської спільності – сім'ї, роду, племені, країни.

Проведене дослідження законодавчо-правової бази багатьох країн світу також вказує на розбіжності у трактуванні продовольчої безпеки. Так, у нормативно-правових актах України, а саме постанові «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» від 02.03.2007 р. № 60 поняття «продовольча безпека» розглядається як «такий рівень продовольчого забезпечення населення, що гарантує соціально-економічну й політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави» [4]. Так, в Римській декларації, прийнятій в 1996 р., продовольча безпека визначена як стан економіки, за якого населенню країни в цілому й кожному громадянину окремо гарантується забезпечення доступу до продуктів харчування, питної води й інших харчових продуктів у якості, асортиментах і обсягах, необхідних і достатніх для фізичного й соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я й розширеного відтворення населення країни [5]. Доктрина «Продовольча безпека Російської Федерації» визначає поняття продовольчої безпеки як «стан економіки, при якому забезпечується продовольча незалежність держави і гарантується фізична та економічна доступність продовольства для всього населення у кількості та якості, не нижче раціональних норм споживання, в обсягах, необхідних для активного і здорового життя» [6]. Слід зазначити, що серед вітчизняних та зарубіжних вчених також не існує одностайного визначення продовольчої безпеки. Однак проведений аналіз науково-теоретичних надбань вказує на те, що незважаючи на різноманітні підходи до тлумачення поняття продовольчої безпеки, на думку більшості авторів структуроутворюючими елементами є:

по-перше – це забезпечення за рахунок власного виробництва основними видами продовольства його фізичної і економічної доступності для будь-якої людини відповідно до раціональних норм харчування в обсягах, достатніх для підтримки активного життя;

по-друге – це забезпечення високої якості і безпеки вживаних продуктів харчування.

У сучасній економічній літературі продовольча безпека розглядається в залежності від різних соціально економічних суб'єктів, окремо як мегарівень – світова продовольча безпека, макрорівень – продовольча безпека держави, мезорівень – регіональна продовольча безпека і мікрорівень – продовольча безпека громадянина [7]. Необхідно відмітити, що більшість вчених-економістів має однаковий підхід щодо ієрархічності зазначених категорій, і тому при дослідженні категорії економічної безпеки розглядаються наступні рівні: міжнародний, національний (державний), локальний (регіональний або галузевий), окремого громадянина або домогосподарства. Необхідно підкреслити, що початковим рівнем як економічної безпеки, так і продовольчої

є рівень індивіда. Однак, на нашу думку, варто зазначити, що у вирішенні багатьох економічних проблем і продовольчих також, інтереси економічних суб'єктів не завжди збігаються, а навпаки, частіше вони є протилежними.

Наукове обґрунтування найбільш раціональних шляхів забезпечення продовольчої безпеки як на мікро, так і на вищих рівнях потребує формування чіткої системи критеріїв оцінки забезпечення продовольчої безпеки та визначення зовнішніх та внутрішніх факторів. Якщо на початку 70-х років за критерії дослідження проблеми продовольчої безпеки вибиралися середньодушові доходи населення, загальний обсяг річного споживання продовольчого зерна, частка імпорту в продовольчих ресурсах (яка фактично характеризує продовольчу самозабезпеченість країни, а не рівень харчування населення), то на сьогодні системи критеріїв продовольчої безпеки суттєво розширені.

Такими критеріями, на думку деяких вчених, може бути: частка витрат на продовольство в загальних витратах населення; рівень задоволення потреб населення згідно з нормами харчування; рівень забезпечення цінової доступності; ступінь забезпечення продовольчої незалежності; частка імпортних поставок; гарантії якості і безпеки продуктів; критична межа енергетичної цінності раціону харчування дорослої людини [4; 7]. Багато з вище зазначених критеріїв знайшли свої місце у відповідних законах або постановах стосовно продовольчої безпеки окремої держави. Доступність статистичних даних дає можливість прийняти за основу дослідження критерій фізичної доступності продовольства та частки витрат на продовольство в загальних витратах населення. Відносно останнього показника необхідно відмітити, що за міжнародними стандартами, сім'ї, в бюджеті яких витрати на харчування перевищують половину сукупних витрат, вважаються бідними.

Аналіз статистичних даних Росії, Білорусії та України для аналізу продовольчої безпеки за допомогою такого показника як частка витрат на продовольство в загальних витратах населення вказує на те, що найбільш критичним є стан саме нашої країни (рис.1).

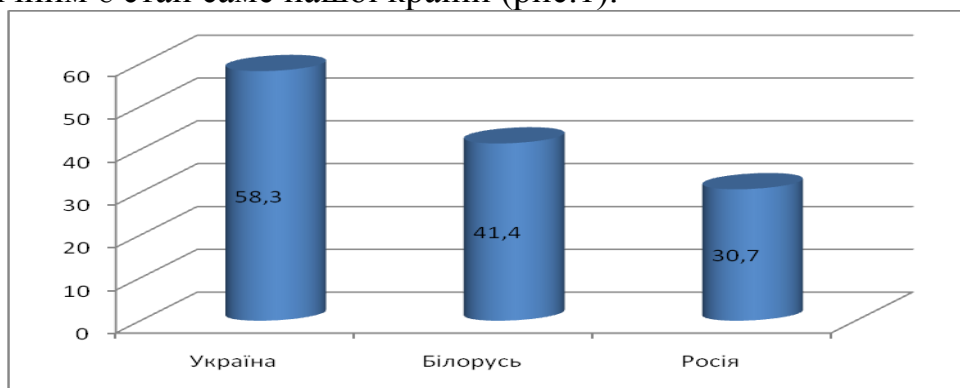

Рис. 1. Частка витрат на продукти харчування на одну особу у аналізованих країнах у 2007 рр. (розраховано автором на основі [8; 9]).

Показником фізичної доступності продовольства, згідно з методикою визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, є частка фактичного споживання відповідного продукту у фізіологічній нормі споживання даного продукту, яка розраховується за наступною формулою [4]:

$$x_{ij} = a_{ij} / a_{ei}, \quad (1)$$

де x_{ij} – стандартизований показник стану фізичної доступності продовольства для i -продукту;

a_{ej} – j -й граничний показник стану фізичної доступності продовольства населення по i -продукту;

a_{ij} – j -й показник стану фізичної доступності продовольства населення по i -продукту.

Проведений нами аналіз стану продовольчого забезпечення у трьох постсоціалістичних країнах свідчить про те, що у 2007 р. забезпечення продовольчими продуктами на рівні продовольчої безпеки відбулося тільки у Білорусі за винятком молока та молочних продуктів (табл. 1).

Таблиця 1

Рівень фактичного середньодушового обсягу споживання продовольства відносно фізіологічних норм в Україні, Росії та Білорусії у 2007р.

Показники, кг	Україна		Росія		Білорусь	
	Фізіологічна норма споживання, кг	споживання у % до фізіол. норми	Фізіологічна норма споживання, кг	споживання у % до фізіол. норми	Фізіологічна норма споживання, кг	споживання у % до фізіол. норми
М'ясо і м'ясопродукти	80	0,58	81	0,72	80	0,86
Молоко і молочні продукти	380	0,59	392	0,61	393	0,59
Яйця, шт.	300	0,84	298	0,86	294	0,94
Риба і рибопродукти	20	0,77	н/д	н/д	18,2	0,92
Цукор	38	1,05	41	0,95	33	1,03
Олія та інші рослинні жири	20	0,72	13,6	0,83	13,2	1,20
Картопля	125	1,04	120	1,1	170	1,11
Овочі та баштанні	160	0,74	145	0,73	127	1,14
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград.	90	0,47	76	0,67	78	0,73
Хліб і хлібні продукти	110	1,05	107	1,13	105	0,89

Джерело: розраховано автором на основі [8; 9].

Тобто парадокс продовольчої проблеми для постсоціалістичних країн полягає у тому, що за умов відсутності дефіциту на продукти харчування, рівень їх споживання ще недостатній. Пояснити це можна тим, що з часів незалежності відбулась значна диференціація населення за доходом (у десятки разів), зокрема в Україні та Росії. Слід зазначити, що зростання диференціації доходів населення значною мірою обумовлено внутрішніми факторами, насамперед, «приватизаційними» реформами та відміною принципу стримування диференціації в оплаті праці. Важливим на сьогодні є не стільки абсолютні цифри, скільки існування загальної тенденції зростання майнового розшарування, починаючи з 1991 року.

Виходячи з того, що ключовим аспектом вирішення продовольчої проблеми будь-якої країни є доступність повноцінного харчування саме для

малозабезпечених верств населення та базуючись на аналізі динаміки змін обсягів споживання продовольства за квінтільними групами, можна стверджувати про збільшення диференціації споживання продовольства. Так в Україні в 2008 році збільшився обсяг споживання всіх основних продуктів харчування п'ятою квінтільною групою, в той час як для групи населення з загальним доходом, нижчим за прожитковий мінімум, навпаки, відбулося скорочення обсягів споживання продовольства (табл. 2).

Таблиця 2

Темп зміни обсягів споживання продуктів харчування у 2007- 2008 рр. за квінтільними (20%-ти) групами населення

Показники	Темп зростання обсягів споживання у 2008 р. відносно показників 2007 р. за квінтільними групами					
	перша	друга	третя	четверта	п'ята	з доходами, нижчими за прожитковий мінімум
М'ясо і м'ясопродукти	0,94	1,00	1,02	1,00	1,06	0,94
Молоко і молочні продукти	1,00	1,02	1,02	1,03	1,05	0,94
Яйця, шт.	1,00	1,05	1,00	1,05	1,00	0,94
Риба і рибопродукти	1,07	1,11	1,10	1,14	1,12	0,93
Цукор	1,07	1,06	1,03	1,06	1,08	0,93
Олія та інші рослинні жири	1,00	1,06	1,00	1,06	1,11	0,93
Картопля	1,01	1,01	0,97	0,99	1,02	0,99
Овочі та баштанні	1,07	0,97	1,07	1,05	1,07	0,94
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	1,05	0,91	1,06	1,05	1,05	0,91
Хліб і хлібні продукти	1,01	0,97	0,97	1,00	1,03	0,98

Джерело розраховано автором на основі даних Держкомстату [8].

Підсумовуючи вище викладене, можна стверджувати, що значна диференціація доходів населення країни обумовлює диференціацію у споживанні продуктів харчування. Це не було б настільки небезпечним для основної частини громадян, якби домогосподарства з мінімальними доходами споживали продукти в обсягах, які відповідають фізіологічним нормам. На сьогодні, в умовах глобальної економічної кризи, коли зростання доходів населення неможливе, як для України так і для багатьох постсоціалістичних країн, першочерговим завданням у вирішенні проблеми продовольчої безпеки домогосподарств є зниження рівня диференціації доходів населення.

Для вирішення зазначеної проблеми держава має застосувати цілий ряд важливих фіскальної політики, перш за все необхідна реформа системи прибуткового оподаткування населення. Для цього необхідне застосування основних положень теорії «податки – інструмент зрівняння доходу», яка запропонована Е. Жирарденом і знайшла подальший розвиток у працях Дж. Гелбрейта, С. Кузнеця, Г. Коула, Ж. Фурастьє та багатьох інших. На думку вчених, саме за допомогою прямих податків (прибуткового, податку на спадок і дарування), що стягуються за прогресивними ставками, можна ліквідувати майнову нерівність, яка виникає з розвитком суспільства.

Тобто необхідними є відміна єдиної ставки прибуткового податку, яка зрівняла у податковому навантаженні і заможного і бідного, і перехід до прогресивне оподатковування. Актуальною для вирішення поставленої проблеми – справедливого перерозподілу державних коштів у бік найбільш вразливих домогосподарств – є «інвентаризація» існуючих одержувачів соціальних пільг. Система соціальної допомоги має бути більш адресною і обов'язково пов'язаною з перевіркою ступеню нужденності. Також сприятиме нівелюванню нерівності доходів населення запровадження податку на розкіш, багатство, приватну нерухомість, землю тощо.

Посилення державного регулювання щодо оплати праці також сприятиме рівномірності доходів населення, а саме встановленню раціональних обґрунтованих співвідношень між індивідуальним трудовим вкладом і матеріальною винагородою працівника та між приростами обсягів виробництва й фонду оплати праці. Потреба у такому регулюванні пояснюється тим, що обсяги виробництва у вартісному вираженні можуть бути збільшеними не тільки в результаті реального приросту продукції у натуральному вираженні, а й за рахунок збільшення цін. Також з метою зменшення диференціації доходів населення, необхідно нівелювати суттєві макроекономічні, міжгалузеві та міжпрофесійні диспропорції в оплаті праці працівників. Для цього слід запровадити на законодавчому рівні фіксовані співвідношення мінімальної – середньої – максимальної зарплати з урахуванням регіональної складової.

Література

1. Тамбовцев В.Л. Экономическая безопасность хозяйственных систем: структура, пролемы. / В.Л. Тамбовцев // Вестник МГУ. Серия «Экономика» –1995. – №3 – С.28 – 32.
2. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России / Л.И. Абалкин // Вестник РАН. –1997. – №9 – 144 – 151.
3. Глазьев С. Безопасность экономическая // Политическая энциклопедия. М., 1999. – Т.І. – С.113.
4. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. №60 [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://www.uapravo.net>
5. Римская Декларация о всемирной продовольственной безопасности [Електронний ресурс] / Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединённых Наций — Режим доступа: http://www.rau.su/observer/N3-4_97/019.htm.
6. Законодавство РФ: «Консультант Плюс» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.consultant.ru/>
7. Гойчук О.І. Продовольча безпека [монографія] / О.І. Гойчук. – Житомир: Полісся, 2004. – 348 с.
8. Офіційний сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Офіційний сайт СНГ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cis.minsk.by/=com_content&task=view&id=396